

УДК 7.025.21:728.81

Калина-Теодора Гаврилів

аспірант кафедри архітектури та реставрації,

Національний університет «Львівська політехніка», Львів

e-mail: kalyna.gavryliv@gmail.com

orcid: 0000-0001-7328-8349

РУЇНИ ЗАМКУ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ

© Гаврилів К.-Т., 2022

<https://doi.org/10.23939/sa2022.02.066>

*Представлено варіативний ряд значень поняття “руїна”. На перший план вино-
ситься розгляд замку в стані руїни як пам’ятки історії та акцентується на важливості
збереження цього типу об’єктів власне в стані руїни, пояснюючи це концепцією “місце
пам’яті”, розглядаючи замки-руїни як монументи-релікти та осмислюючи їх значення в
літературі та фольклорі.*

Ключові слова: руїна, замок, місце пам’яті, історична пам’ять, монумент-релікт.

Постановка проблеми

Спеціалісти з реставрації, розуміючи цінність автентичного твору, відстоюють позицію кон-сервації та мінімального втручання в пам’ятку архітектури; суспільство ж прагне бачити відбудовану повнооб’ємну споруду. Проте відбудова не лише стирає патину часу, але і патину історичної пам’яті, яка огортає архітектурні об’єкти, що увібрали в себе наслідки подій, що минули. Зруйновані об’єкти можуть бути представниками різних періодів та типів споруд, тож і підходи щодо їх збереження та подальшого функціонування мають бути різні. Замкова руїна як пам’ятка архітектури та історії потребує окремого осмислення. Для нас є важливим збереження зруйнованого замку власне у стані руїни – як оригіналу, як сторінки історії. “Руїна” є поняттям багатоаспектним. Це характеристика технічного стану споруди, період краху та хаосу в історії України, синонім занепаду, розвалу, розрухи. Її можна розглядати як результат та як процес. Вона окреслює історичні події, представляючи їх через матеріальні речі – артефакти. Вбачаємо цінність замку-руїни в його недоторканності, навіть якщо він збережений частково.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Окреслюючи архітектурну руїну як артефакт історичної пам’яті, звертаємося до досліджень німецької історикіні А. Ассман (Ассман, 2012). Відповідно до її напрацювань, розглядаємо замки-руїни як носії культурної пам’яті. А також підпорядковуємо їх концепції “місце пам’яті” за французьким дослідником П. Нора (Нора, 2014).

До наукової дискусії щодо вживання терміна “руїна” закликає д-р іст. наук Т. Чухліб (Чухліб, 2013). В історіографії прикладом використання поняття “руїна” постає період Руїни в часи Гетьманщини, що припадає на другу половину XVII ст. (ВУЕ, Руїна). Руїна XVII ст. як період кровопролитних воєн та краху Української козацької держави знаходить відгомін і чотири століття потому – у сьогоднішні, де цілі міста України перетворені в руїни внаслідок російської агресії.

В історії кожної країни є періоди занепаду, які з часом отримали назви-метафори – синоніми “руїни” – “потоп”, “сму́та” (Чухліб, 2013). Наприклад, період в історії Польщі у середині XVII ст., коли Шведська імперія вторглася на територію Речі Посполитої з такою великою кількістю війська, що воно ніби затопило польські терени, ознаменували як “шведський потоп” (пол. potop szwedzki),

або “потоп”. У польському словнику, попри значення “потопу” як розливу великої кількості води та біблійної катастрофи, використовується “duże ilości czegoś”, що перекладається як “велика кількість чогось” (Słownik języka polskiego, 1996); в українській мові синонімом до “потопу” також є “навала” (Караванський, 2014). Період в історії Росії на початку XVII ст., що пов’язаний із появою Лжедмитрія I та боротьбою за московський престол, називають “смутні часи” (рос. смутное время) або “смута” (Лучинський, 1900). У словнику російської мови “смута” тлумачиться як: “1) мятеж, народные волнения; 2) раздоры, ссоры, беспорядок” (Ожегов, Шведова, 2006); в Словнику української мови: “1) невеселий, важкий настрій, викликаний горем; 2) заколот, заворушення, безпорядки; 3) незгода, розбрат, чвари” (СУМ, 1978). Першочергово, поняття “потоп” є назвою природного явища, “смута” – відповідає емоційному стану людини. Українська ж наука, використовуючи термін “руїна”, звертає увагу на непридатний до використання стан споруди. Він фігурує першим і у списку визначень у Словнику української мови: “1) залишки зруйнованої споруди, населеного пункту; 2) немічна від старості або хвороби людина; 3) повний розвал, розруха; 4) руйнування, знищення чого-небудь; 5) повне розорення, занепад чого-небудь” (СУМ, 1977). Зауважуємо, що українській нації, на противагу вищенаведеним прикладам, важливе цілісне і впорядковане архітектурне оточення.

Етимологія поняття “руїна” підживлює її подією, що передує занепаду, – натиском, штурмом: “Руїна (...) – запозичення з латинської мови – “падіння; напад; загибель; розорення; (мн.) руїни” є похідним від дієслова ruo, ruere “валитися, руйнуватися”, що зіставляється з сірл. [ред. середньо-ірландська] guathar “натиск, штурм”; кімр. [ред. кімрська] ghuthr “тс.” [ред. “те саме”], брет. [ред. бретонська] gumm “натовп, загін” (Етимологічний словник, 2006). Отже, справжня руїна може бути отримана лише внаслідок дій, пов’язаних із навмисною руйнацією, але аж ніяк не шляхом забуття та полишення функціонуючого об’єкта напризволяще.

Мета статті

Розглянути замкову руїну під іншим кутом зору: не як архітектурно-мистецький твір, а як артефакт історичної правди. Підтвердити доцільність збереження замку в стані руїни, змістивши акцент з автентичного об’єкта на цінність історичного місця, яке відображає історичні події та важливість їх осмислення та переосмислення на сьогодні.

Виклад основного матеріалу

Період Руїни в історії України вже відбувся і навіть вийшов на певні позитивні наслідки, такі як поява державної ідеї, формування нової політичної еліти, розвиток самосвідомості українського народу (Смолій, Степанков, 1999). Фізична руїна, яку залишили нам різні періоди історії, ще має чотири шляхи розвитку: бути забутою, знехтуваною; збереженою в існуючому стані; законсервованою, проте з фрагментарними доповненнями; відбудованою.

Наведемо кілька контраверсійних прикладів доцільності законсервованої та відбудованої руїни.

*** За сприяння третього Президента України В. Ющенка у 2008 р. відбудовано гетьманську резиденцію Богдана Хмельницького у Чигирині та Батуринську фортецю. Ці об’єкти, до речі, були знищені у період Руїни російськими військами. Хоч архітектурні об’єкти були зруйновані та навіть втрачені, проте збережене середовище і присутній дух козацької доби. Зрештою, споруди української історії необхідно зберігати як один із чинників ідентифікації і маркування українських територій.

*** Ще одне місце козацької слави – Берестейське поле, де чільне місце посідає власне територія, на якій відбулася битва між військом Запорозьким та армією Речі Посполитої. Завдяки тому, що за три століття ці терени залишилися неторканими, ми маємо можливість відвідати історичне місце – Національний історико-меморіальний заповідник “Поле Берестецької битви”, який в своїй недоторканності зберіг історичну пам’ять давнини.

*** Обґрунтуванням повної відбудови зруйнованого центру Варшави повстало збережене у пам'яті місцевих мешканців ще недавно процвітаюче місто, бажання громадськості повернути архітектурний ландшафт, що слугував фоном на фотографіях вінчань, прогулянок із дітьми чи сімейних зібрань. Варшава до руйнації була їхнім “*les lieux de mémoire*” – “місцем пам'яті” у перекладі з французької. За концепцією П. Нора, місця пам'яті є тими просторами, з якими пов'язуються людські спогади. У цій масштабній відбудові прослідковуємо польську ідентичність та важливість пам'яті про стару Варшаву.

*** Прип'ять – внаслідок катастрофи покинуте місто. “Вона [ред. радіація] істотно вплинула на трансформацію природних процесів, які призвели до того, що села буйно позаростали деревами, чагарниками, тобто, все те, що створене руками людини, перетворюється на руїну” (Тарас, 2016). Місто не придатне до життя через присутній радіаційний фон, проте стало екскурсійним центром, що манить відвідувачів своєю історією, пустотою та масштабом покинутої території. Воно є наочним прикладом події, що сталася в минулому, та зрозуміло висвітлена сьогодні. За Цицероном: “Великою є сила пам'яті, притаманна місцю” (Ассман, 2012), тож з роками буде нелогічною дією вторгнення в цю “тишу” відбудовою: патина історії вже покрила терени і заявила право на своє проживання тут.

*** Опікун замку-руїни у Підзамочку Тернопільської області пан Василь Бачинський розповідає: “Коли приходять відвідувачі, і я чую від них: “Та тут одне каміння, і нема на що дивитися!”, я відразу відмовляюся проводити їм екскурсію” (Бачинський, 2021). Це свідчить про те, наскільки йому дорога та руїна. Замки, які стали руїнами ще задовго до сьогоднішнього дня, вириваються у спогадах місцевих мешканців як ігрові простори, де вони малими дітьми бавилися на руїнах та спускалися у підземелля, як спостерігали за заходами сонця із замкової гори. Власне, руїни замку є для них тими “місцями пам'яті”, повертаючись на які вони знову стають маленькими дітьми. Зважаючи на сентиментальність людської природи, для них замки є більш цінними у вигляді руїн.

*** Об'єктом дослідження моєї магістерської роботи був Поморянський замок, який перебував у аварійному стані та постійно зазнавав все нових і нових втрат. У ньому поєднується тема відбудови об'єкта з руїни і концепція місця пам'яті як споруди, в якій ще недавно вирувало життя. 50 років тому тут функціонувало професійно-технічне училище, а старше покоління ще вбачає в ньому садибу графа Потоцького. Поморянський замок – чи не єдиний в Україні замок у стані руїни, який підлягає відбудові. Поки ще є що рятувати, поки ми ще бачимо перед собою оригінал.

Історична замкова руїна візуалізує минувшину, яка все ж фрагментарно збереглася, а людська історія продовжилася. Звернімо увагу, що ніхто не відбудовує Акрополь, Помпеї, Ольвію чи інші зруйновані об'єкти античного світу. Вони прекрасні в такому вигляді, в якому збереглися, і ними всі захоплюються. То чому ж замки як одні з найдавніших збережених кам'яних споруд на території України намагаються відбудувати у будь-який спосіб? Замкова руїна – це не лише архітектурно-мистецький твір, це історичний об'єкт, що синтезує історію людства і формує свідомість прийдешніх поколінь. Він також є пам'ятником, що розташовується точно на місці історичної події. Німецька історикня А. Ассман надає спорудам значення символів пам'яті та зазначає “(...) в минуле неможливо зазирнути, воно недосяжне й тому заздалегідь сумнівне. Події й учасники великого й темного минулого потребують доказів, таких як місця та предмети. Релікти, які виконують функцію доказів, набувають статусу монументів. (...) Завдання реліктів-монументів – поєднати події чудесної давнини з реальною сучасністю. Вони – це мости над прірвою забуття, яку вони водночас відкривають” (Ассман, 2012).

Первинною завжди буде територія, об'єкти ж матимуть другу за важливістю інформаційну місію. А що означає історичне місце, окрім інформації про події, які там відбулися, та їх наслідки? До теми руїни як історичного артефакту та історичної пам'яті підставляємо концепцію П'єра Нора: “Пам'ятні місця – це розкидані фрагменти втрачених і зруйнованих життєвих зв'язків. Адже з руйнацією місця його історія не припиняється; воно зберігає в собі матеріальні рештки, які стають елементами розповідей, а разом з тим вихідними точками нових культурних спогадів. Та, однак, ці місця потребують пояснення; їхнє значення має бути виявлене додатково через мовне передання”

(Ассман, 2012). Власне, замок-руїна – це часто аморфна та незрозуміла для відвідувача форма, яка повинна бути роз’яснена: супроводжуватися голосовим та візуальним інформаційним навантаженням.

Доцільно також зауважити, що значення замків та їх руїн часто обмежується темою дослідження середньовічної історії та званням магнітів, що притягують туристів. Замкознавець д-р Г. Бокслер стверджує, що попри їх історичну, пізнавальну та економічну цінність, головну роль відіграє емоційна цінність (Boxler, 2005). Дослідник нотує, що вперше ми з ними стикаємося в дитинстві у казках, де у замках проживають принци і принцеси, а стіни замку забезпечують їм захист і безпеку. Покинувши замок, вони потрапляють у реальний жорстокий світ, дорослішають, долають перешкоди і зрештою шлях веде назад до замку, а історія закінчується весіллям. Герої казок знову в безпеці, а майбутнє віщує бути довгим і щасливим. Читачі вже тоді починають мріяти про казкове весілля у замку, що передбачатиме добробут і благополуччя.

У книжках для підлітків замки перетворюються на місця пригод, а замки в стані руїни додають відчуття реальності. Тут мешкають привиди, які відбувають покарання за гріхи свого земного життя. Для віку, який так прагне відчуття реальності та правдивих історій, захоплення замками, а ще більше їх руїнами, може полягати в дивному поєднанні реальності та фантазії (Boxler, 2005).

Німецька фольклористка С. Вінкер звертає увагу на те, що казкові замки ілюстратори зображають на вершинах гір так, що вони опиняються десь між небом і землею, поєднуючи красу та силу, відмежовуються від міста у підніжжі гори міцним муром. Вони стають посередниками між небом і землею, зачаровуючи та викликаючи страх водночас (Boxler, 2005).

Повертаючися до теми замків-руїн, осмислюємо думки Г. Бокслера: “(...) вони [ред. замки-руїни] нагадують нам про нашу власну швидкоплинність і, можливо, марність” (Boxler, 2005). Імовірно, йдеться про ті об’єкти, яких спіткала доля забуття, бо все таки грамотно впорядкована та експонована споруда викликає захоплення та бажання пізнання, навіть якщо вона в стані руїни.

Висновки

Смислове навантаження “руїни” вимагає подальшого аналізу та обговорення. Руїна в архітектурі – це не просто характеристика технічного стану споруди, це візуальне втілення занепаду певного історичного періоду. На сьогодні спостерігаємо руїни оборонних, сакральних, житлових та інших типів споруд. До кожного типу об’єктів має бути визначено окремий підхід, не лише в контексті архітектури, але і смислового навантаження, із урахуванням періоду та події їх руйнації (рис. 1).

Рис. 1. Чим є замок в стані руїни

Замок-руїна – це інформаційно насичена споруда, що є архітектурно-мистецьким твором, артефакт історичної пам'яті, маркування історичної території, місце пам'яті та туристично привабливий об'єкт (див. рис. 1). Загалом, замки в стані тривалої руїни (Гаврилів, 2021) – це руїни не нашого часу. Вони отримали свій фрагментарний зовнішній вигляд ще кілька століть тому, тож не в нашій владі і їх повна відбудова. Ми маємо право на їх переосмислення, а опіка над ними, їх коректна інтерпретація та експонування – це наш обов'язок.

Місце зі збереженими архітектурними об'єктами краще зберігає пам'ять про минуле. Поки всі кошти спрямовують на відбудову гіпотетичної версії окремо обраного зруйнованого замку, ми камінчик за камінчиком, цеглинка за цеглинкою втрачаємо ряд інших замків-руїн, які є нашою історією, архітектурною спадщиною та національною ідентичністю. Не слід нехтувати руїнами, бо втрачаючи їх, ми втрачаємо пам'ять, а втрачаючи пам'ять – втрачаємо себе.

Бібліографія

- Boxler Heinrich. (2005). Vom Adelssitz zum Rumpelplatz. Zur historischen, politischen, kulturellen und emotionalen Bedeutung von Burgen und Ruinen. *Gesicherte Ruine oder ruinierte Burg? Erhalten – Instandstellen – Nutzen*. Basel: Schweizerischer Burgenverein. P. 11–36.
- Szymczak M. (1996). *Słownik języka polskiego PWN. Tom L–P* / за ред. M. Szymczak. Warszawa : PWN.
- Ассман А. (2012). *Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті* / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ : Ніка-Центр.
- Бачинський В. Б. (2021). *Про замок у Підзамочку*. Інтерв'ю у замку у Підзамочку 29.10.2021. Інтерв'юєр Гаврилів К.-Т. М.
- Велика українська енциклопедія (ВУЕ). (2018). URL: https://vue.gov.ua/Головна_сторінка (дата звернення: 31.03.2022).
- Гаврилів К.-Т. М. (2021). Замок у стані тривалої руїни та заходи, спрямовані на його збереження. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Архітектура”*. № 3 (2). С. 1–7.
- Караванський С. (2014). *Практичний словник синонімів української мови*. 5-те вид. Львів : БаК.
- Лучинский Г. (1900). *Смутное время. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). АО “Ф. А. Брокгауз – И. А. Ефрон”. Т. XXXa. С. 584–591.
- Мельничук О. С., Коломієць В. Т., Лукінова Т. Б. та ін. (2006). *Етимологічний словник української мови* : в 7 т. Т. 5: Р–Т / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка.
- Нора П. (2014). *Теперішнє, нація, пам'ять* / пер. із фр. А. Репи. Київ : Кліо.
- Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. (2006). *Толковый словарь русского языка*. 4-те вид. Москва : ООО “А ТЕМП”.
- Словник української мови в 11 томах (СУМ-11). (1970–1980). Київ : Наукова думка.
- Смолій В. А., Степанков В. С. (1999). *Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.)*. Київ : Альтернативи.
- Степанков В. (1997). Берестецька битва 1651. *Малий словник історії України*. Київ : Либідь. С. 58, 59.
- Тарас Я. (2016). Екстремальне народознавство: земля, отруєна стронцієм і забута владою. *Народознавчі зошити*. № 2 (128). С. 254–288.
- Чухліб Т. (2013). “Руїна” як історичний та історичний термін: проблема різночитання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. № 3(116). С. 55–59.

References

- Boxler, Heinrich. (2005). Vom Adelssitz zum Rumpelplatz. Zur historischen, politischen, kulturellen und emotionalen Bedeutung von Burgen und Ruinen. *Gesicherte Ruine oder ruinierte Burg? Erhalten – Instandstellen – Nutzen*. Basel: Schweizerischer Burgenverein, pp. 11–36.
- Szymczak, M. (1996). *Słownik języka polskiego PWN. T. L-P* / за ред. M. Szymczak. Warszawa: PWN.
- Assmann, A. (2012). *Spaces of memory. Forms and transformations of cultural memory* / пер. з нім. К. Dmytrenko, L. Doronicheva, O. Yudin. Kyiv: Nika-Tsentr.

- Bachynsky, V. B. (2021). *About the castle in Pidzamochok*. Interv'yu u zamku u Pidzamochku 29.10.2021. Interv'yuer Gavryliv K.-T.M.
- Great Ukrainian Encyclopedia (VUE). (2018). URL: https://vue.gov.ua/Holovna_storinka (date of reference: 31.03.2022).
- Gavryliv, K.-T. M. (2021). A castle in a state of long-term ruin and measures aimed at its preservation. *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika". Seriya "Arkhitektura"*, No. 3 (2), pp. 1–7.
- Karavansky, S. (2014). *Practical Dictionary of Ukrainian Synonyms*. Lviv: BaK.
- Luchinskiy, G. (1900). Time of Troubles. *Entsiklopedicheskyy slovar' Brokgauza i Yefrona : v 86 t. (82 t. i 4 dop.)*. AO "F. A. Brokgauz – I. A. Yefron", T. XXXa, pp. 584–591.
- Mel'nychuk, O. S., Kolomiyets', V. T., Lukinova, T. B. and others. (2006). *Etymological dictionary of the Ukrainian language: In 7 volumes. Volume 5: R–T. / NAN Ukrayiny*. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyiv: Naukova dumka.
- Nora, P. (2014). *Present, nation, memory / per. iz fr. A. Ryepy*. Kyiv: Klio.
- Ozhegov, S. I., Shvedova, N. Yu. (2006). *Explanatory dictionary of the Russian language*. Moskva: OOO "A TEMP".
- Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. (1970–1980). Kyiv: Naukova dumka.
- Smoliy, V. A., Stepankov, V. S. (1999). *Ukrainian national revolution of the XVII century (1648–1676)*. Kyiv: Al'ternatyvy.
- Stepankov, V. (1997). *Berestets battle 1961. Small dictionary of the history of Ukraine*. Kyiv: Lybid', pp. 58, 59.
- Taras, Y. (2016). Extreme ethnology: land poisoned by strontium and forgotten by the authorities. *Narodoznavchi zoshyty*, No. 2 (128), pp. 254–288.
- Chukhlib, T. (2013). "Ruin" as a historical term: the problem of discrepancy. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, No. 3(116), pp. 55–59.

Kalyna-Teodora Gavryliv

Post-Graduate student of the Department of Architecture and Conservation,

Lviv Polytechnic National University, Lviv

e-mail: kalyna.gavryliv@gmail.com

orcid: 0000-0001-7328-8349

THE RUINS OF THE CASTLE: RETHINKING

© Gavryliv K.-T., 2022

The article presents a variable range of meanings of the concept "ruin". The castle in the state of ruins as a historical monument is considered, and the importance of preserving this type of objects actually in the state of ruins is emphasized, explaining this by the concept of "places of memory" by P. Nora, considering ruined castles as monuments-relics and comprehending their significance in literature and folklore.

In historiography, an example of the "ruin" concept usage is the period of Ruin during the time of the Hetmanate (Hetmanshchyna), which was in the second half of the 17th century. The Ruin of the 17th century, as a period of bloody wars and the collapse of the Ukrainian Cossack state, resonates four centuries later – in the present, where entire cities of Ukraine have been turned into ruins as a result of Russian aggression. In the history of every country, there are periods of decline, which have received names-metaphors – synonymous with ruins – the "flood" in Poland, The Time of Troubles or Smuta in Russia. First of all, the concept of "flood" is the name of a natural phenomenon, "smuta" (The Time of Troubles) corresponds to the emotional state of a person. Ukrainian science, using the term "ruin", draws attention to

the unusable state of the building. In contrast to the above examples, we note that in the Ukrainian nation, it is essential to have a holistic and orderly architectural environment.

The Ruin in architecture is not just a characteristic of the technical condition of a structure; it is a visual embodiment of the decline of a particular historical period. Today we observe the ruins of defence, sacred, residential and other types of structures. A different approach should be defined for each type of objects, not only in terms of architecture but also in terms of semantic load, taking into account the period and event of their destruction.

A castle-ruin is an information-rich building, which is an architectural and artistic work, an artefact of historical memory, a marking of a historical territory, a place of memory and a tourist attraction. In general, castles in a state of prolonged ruin are the ruins of not our time. They received their fragmentary appearance several centuries ago; therefore, their complete restoration is not in our power. We have the right to rethink them, and guardianship over them, their correct interpretation and exposure is our duty.

A place with preserved architectural objects better preserves the memory of the past. While all funds are directed to the restoration of a hypothetical version of a separately selected ruined castle, we are losing several other ruined castles, stone by stone, brick by brick, which are our history, architectural heritage and national identity. Ruins should not be neglected because when we lose them, we lose our memory, and when we lose our memory, we lose ourselves.

Key words: ruin, castle, places of memory, historical memory, relic monument.